

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בשלח, תשע"א
מספר 897

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"יוֹנְתִי בְּחַגֵי הַסֶּלַע": ישראל על הים ומגילת שיר השירים

פרשתנו נפתחת ביציאת בני ישראל ממצרים. פרעה אמנם שילח את ישראל מארצו, אולם כעבור זמן קצר התחרט. הוא ראה שבני ישראל פנו לכיוון המדבר וסבר שטעו בדרך: "נִבְכִים הֵם בְּאֶרֶץ סֹגֵר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר" (שם' יד:ג). הוא אסר את רכבו ועם צבא גדול רדף אחרי בני ישראל. המצרים השיגו את ישראל כשהם חונים על ים סוף.

משל היונה, הנץ והנחש

רגע דרמטי זה מתואר באמצעות משל במדרש שיר השירים רבה (ב, יד סימן ב):

"יוֹנְתִי בְּחַגֵי הַסֶּלַע בְּסֵתֶר הַמִּדְבָּר הָרְאִינִי אֶת מְרַאֲךְ הַשְּׁמִיעִינִי אֶת קוֹלְךָ פִּי קוֹלְךָ עֲרֵב וּמְרַאֲךְ נְאוּהָ" (שיר' ב:יד)... תני דבי ר' ישמעאל: בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומין? ליונה שברחה מפני הנץ, ונכנסה לנקיק הסלע ומצאה שם הנחש מקנן. ונכנסה לפנים, ולא היתה יכולה להכנס שעדיין הנחש מקנן. תחזור לאחורה, לא היתה יכולה שהנץ עומד בחוץ. מה עשתה היונה? התחילה צווחת ומטפחת באגפיה כדי שישמע לה בעל השוכך ויבא ויצילה. כך היו ישראל דומים על הים. לירד לים לא היו יכולין, שעדיין לא נקרע להם הים. לחזור לאחוריהם לא היו יכולין, שכבר פרעה הקריב. מה עשו? "וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעְקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-ה'..." (שם' יד:י) מיד "וַיֹּשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא" (שם ל).

במשל התנאי מתוארת יונה שנמלטה מפני נץ. ציפור הטרף חגה סביבה בשמים ואינה מאפשרת לה להתעופף ולברוח. היונה מנסה להסתתר מפניה ולמצוא מחסה בנקיק סלע, אולם שם היא נקלעת לסכנה אחרת – נחש מאיים. דומה שהיא נתונה במצב ממנו אין מוצא. הנץ חולש על השמים, והנחש אורב בארץ. אין מנוס מכאן ומכאן. יחסי הכוחות בלתי מאוזנים: שתי חיות טורפות מול ציפור אחת צמחונית. ברגע זה אנחנו, קוראי המדרש, בטוחים שהעניין הוכרע, והיונה תיפול טרף לציפורניו של הנץ או שתמצא את מותה בפי הנחש. והנה ההצלה מתגלה לקורא ממקור בלתי צפוי: היונה צווחת ומטפחת בכנפיה, ובעל השוכך שומע את זעקתה ומגיע. הישועה באה בדמותו של אדם היכול להטיל את אימתו על בעלי החיים. הנץ והנחש מגלים להפתעתם שיונה זו איננה יונת בר אלא יונה מבויתת השייכת לבעליה. הוא נחלץ לעזרתה, הסכנה נעלמת, והיונה ניצלה.

יופיים של משלי חז"ל שהם מאירים בפנינו את סיפורי המקרא המוכרים באור חדש ומרענן. משל זה ממחיש את הסכנה שאליה נקלעו בני ישראל: הם נסים על נפשם מפני המצרים¹ ובורחים למדבר אך נקלעים לסכנה חדשה שלא צפו: ים סוף סוגר עליהם. בעל המשל מתמקד ברגעים אלה ומציג את המצב כחסר סיכוי: "וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיגוּ אוֹתָם חֲנִים עַל-הָיָם" (שם ט). דומה שהסכנות מקיפות אותם מכל צד, הן מן הים הן מן היבשה. בני ישראל מבינים שאינם יכולים להימלט. הם מתמלאים פחד ואימה וצועקים אל ה'. המצרים בטוחים שישראל יפלו טרף קל בידיהם, כי "סֹגֵר עֲלֵיהֶם הַמִּדְבָּר" (יד:ג), אך הנה מגיעה ההצלה מכיוון שלא ציפו לו: "וַיִּירָאוּ מְאֹד וַיִּצְעְקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-ה'..." וַיֹּשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרַיִם"

¹ מעניין שדמות הבז או הנץ במצרים העתיקה סימלה את האל המצרי הורוס, שהיה מתשעת האלים החשובים בעיני המצרים. הורוס זוהה עם פרעה ונתפס כמגן ופטרון של המלך השליט.

(שם י-ל). הקב"ה גובר בנקל על צבא מצרים, סוסיו, מרכבותיו ושלישיו. ההפתעה של המצרים היא לא רק מעצם הופעתו של הקב"ה מחוץ לגבולות מצרים אלא מיכולתו לסלול נתיב הצלה בלתי צפוי לחלוטין: לבקוע את ים סוף. באותה עת מתברר למצרים שבני ישראל הם עם מיוחד. כשהם משמיעים קול צעקה, ה' שומע ובא להושיעם. וכשם שברור שהאדם יכול לגבור על בעלי החיים, כן מתברר הפער בין הקב"ה לבין המצרים והים. הקב"ה חולש על כל ברואיו ועל כל מעשי ידיו, ולכן רק ממנו יכולה להגיע ההצלה המלאה לבני ישראל. המשל עוסק לא רק בסיפור קריעת ים סוף אלא נושא ככל הנראה גם מסר אקטואלי לבני דורם של התנאים. האויבים צרים מכל צד, ולעתים נדמה שאין מוצא. המסר של בעל המשל הוא שעם ישראל צריך לזכור בעתות מצוקה שאם רק יזעק לעזרה, הקב"ה ישמע, יבוא ויושיע. ההשוואה של עם ישראל ליונת בית איננה מקרית. בעל המשל מבקש להדגיש שכוחם של ישראל איננו ביכולתם הצבאית. לדעתו, גם בריחתם של מורדים למערות ולנקיקי הסלע נועדה לכישלון. עמדתו היא שההצלה האמיתית תבוא מידי הקב"ה: "ה' ?לחם לכם ואתם תתרושון" (יד:יד), וכל שנותר לישראל הוא להתפלל ולזעוק לקב"ה.

שיר השירים כמתאר אירועים היסטוריים

המשל שלפנינו מאיר את קריעת ים סוף באמצעות פסוק משיר השירים. נראה שמקור ההשראה של בעל המשל היה תמונת היונה ההומה בין חגווי הסלע. המילים "הַשְּׁמִיעֵנִי אֶת-קוֹלְךָ" הן הזעקה של ישראל על הים – "וַיִּצְעֲקוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶל-ה'". אולם מדוע נמשך בעל המשל לפסוק משיר השירים דווקא? האם יש קשר בין פסוקי המגילה לקריעת ים סוף?

לכאורה ניתן לפתור שאלה זו בפשטות. ידוע ששיר השירים נתפרש כאלגוריה למערכת היחסים שבין ישראל לקב"ה. על כן היונה היא הרעיה האהובה, עם ישראל, ואילו הדוד הוא הקב"ה. אולם מתברר שהתשובה לשאלה זו מורכבת יותר. במדרש שיר השירים רבה (א, ב סימן א) מובאת מחלוקת עקרונית על אופן הפרשנות של שיר השירים:

"יִשְׁקֵנִי מִנְּשִׁיקוֹת פִּיהוּ" (א:ב) איכן נאמרה? ר' חנינא בר פפא אמר בים נאמרה המד"א (שנאמר) "לְסִסְתִּי פְּרָכְבִּי פְּרָעָה". ... ר' יוחנן אמר בסיני נאמרה שנאמר "יִשְׁקֵנִי מִנְּשִׁיקוֹת פִּיהוּ". ר' מאיר אומר באהל מועד נאמרה ומיתי לה מן הדא קריא (ומביא ראיה ממקרא זה) "עוֹרֵי צַפּוֹן וּבֹאֵי תִימָן". ... רבנין אמר בבית העולמים נאמרה ומיתון לה רבנין אף אינון מאי קרא (ואף הם מביאים ראיה מאותו פסוק) "עוֹרֵי צַפּוֹן". החכמים שואלים "איכן נאמרה", כלומר מהו ההקשר שבו שרו את שיר השירים, או איזה אירוע הוא מתאר. המחלוקת מציגה ארבע עמדות עקרוניות: קריעת ים סוף, מעמד מתן תורה, השראת השכינה באוהל מועד והשראת השכינה במקדש שלמה.

על חשיבותה של מחלוקת זו כבר עמד פרופ' שאול ליברמן. לדבריו, לא מדובר בפרשנות מקומית ומצומצמת של פסוק מסוים. החכמים סברו שיש לקרוא את כל פסוקי השיר לאור שיטה אחת, "וכל אחד טרח לפרש את המגילה בעקביות על פי שיטתו הוא"². לדעת ליברמן, ארבע העמדות מייצגות ארבע שיטות עקרוניות שהיו קיימות כבר בתקופת התנאים. הוא מביא דרשות נוספות המוכיחות שהעמדה "בים נאמרה" היא שיטת התנא ר' אליעזר, והעמדה "בסיני נאמרה" היא עמדת ר' עקיבא.

שיר השירים וקריעת ים סוף

על רקע דברים אלה ניתן להבין שמשל היונה, הדורש את הפסוק משיר השירים כעוסק בקריעת ים סוף, יש בו משום נקיטת עמדה במחלוקת שהובאה לעיל. המשל מתאים לשיטה כי "בים נאמרה". מה המשמעות של בחירה פרשנית זו, ומה היא אומרת על פסוקי השיר?

קריעת ים סוף הייתה אירוע שבו ישראל חוו התגלות ישירה של הקב"ה. ראיית הא-ל הייתה כה גורפת ומרשימה, עד שחז"ל הצהירו כי "ראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל"; "עולל מוטל בין ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו... אפילו עוברין שבמעזי אמותן" ראו את השכינה.³ ברגעי רוממות אלה הם שרו שירה. על פי העמדה "בים נאמרה", ישראל שרו באותם רגעים לא רק את שירת הים אלא גם את שיר השירים. פסוקי המגילה מקבלים ממד של קדושה ומוצגים כדברי נבואה, ביטוי לחוויה של ראיית ה' פנים מול פנים. שיר השירים מוסיף לקריעת ים סוף איכויות של מפגש מיוחד בין זוג אוהבים. אשר למשל שבו פתחנו – שיר השירים מעניק נוסף ליחסי ישראל והקב"ה. לא רק מערכת יחסים של יונה ובעליה, שיש בה ממד של דאגה ואדנות, אלא של יחסי דוד ורעיה שיש בהם קרבה ואהבה גדולה.

ד"ר תמר קדרי

המחלקה לתלמוד

ומכון שכטר למדעי היהדות

² ליברמן, משנת שיר השירים, בתוך: S. Lieberman, "Mishnat Shir ha-Shirim", in: G.G. Scholem, *Jewish Gnosticism, Merkaba Mysticism and Talmudic Tradition*, New York 1965, pp. 119

³ מכילתא דר' ישמעאל מס' דשירה פרשה ג. תוספתא סוטה ו ה"ד.